

ПРОБЛЕМИ ТЕРМИНОЛОШКОГ ОДРЕЂЕЊА ИНСТУРМЕНТА ФРУЛЕ У КОНТЕКСТУ ЊЕНОГ ИСТОРИЈСКОГ САГЛЕДАВАЊА

Борисав Миљковић

Универзитет уметности у Београду
Факултет музичке уметности
Катедра за етномузикологију
E-mail: miljkovicborisav@gmail.com

Изворни научни рад

Сажетак: Овај рад, у првом реду, представља осврт на различите изворе који могу расветлити проблем терминологије, али и сместити инструмент фрулу у историјски контекст њене примене код нашег народа. Историјски, литерарни и етномузиколошки радови, као и народна пракса, потврђују чињеницу да овај инструмент има много синонима, што указује на широку примену и укорененост фруле у традицији српског народа, али и на проблем одређивања самог инструмента. Неки од термина употребљавају се за истицање извесних разлика, а каткад се њима означава и други инструмент. Фрула је један од инструмената чије именовање ни у историјском, ни географском, али ни научном смислу није јасно дефинисано, па, чак, ни доследно. Паралелно дијахронијско сагледавање термилошких одредница и употребе фруле, расветлиће проблем дефинисања инструмента и његово позиционирање у односу на географско-историјско-друштвени контекст.

Кључне речи: фрула, терминологија, историјски контекст.

Проучавање историјске прошлости музичких инструмената вишеструко је сложен посао, не само због малог броја података, који су често непрецизни, већ и због чињенице да је и синхронијски преглед неког инструмента данас, такође, велики посао.

Само разврставање инструмената, почев од првих кинеских, па до данас прихваћене Хорнбостел-Саксове класификације, не може до краја да упуту на инструмент за којим трагамо, јер се неки могу сврстати у више категорија.

Са друге стране, ту је и проблем терминологије, која нас под мноштвом локалних назива ставља у позицију да размишљамо о различитим инструментима или да о различитим инструментима говоримо истим именом.

Након указивања на потешкоће приликом проучавања инструмената, поставља се питање да ли је друштвено, историјско и географско

лоцирање фруле изводљиво; да ли говоримо о типу инструмента и да ли је *фрула*, уопште, адекватан назив?

Да бисмо потрагу наставили у правцу дијахронијског и географског сагледавања примене овог инструмента, најпре га морамо дефинисати и именовати.

Следећи Хорнбостел-Саксову класификацију,¹ инструмент који је у фокусу нашег истраживања, припада породици лабијалних аерофоних дувачких инструмената са прорезом и бридом. У Саксовој студији о историјату музичких инструмената можемо наћи још неке ближе одреднице, као што су *верџикална флаута* са отвором типа *пишћалке* (whistle flute) [Sachs, 2006]. Разматрање наших истраживача, када је у питању систематизација инструмената, попут Драгослава Девића [Dević, 1977], Загорке Марковић [Марковић, 1987], Андријане Гојковић [Gojković, 1989], и Димитрија Голмовића [Големовић, 1997], такође сврставају овај инструмент у породицу лабијалних аерофоних дувачких инструмената, или као „...уздужни дрвени дувачки инструмент са ваздушним језичком“ [Despić, 2002].

Најраспрострањенији и најчешћи назив данас је *фрула*, потекао од влашког/румунског *флуер*. Термин је новијег датума, нарочито популаран од момента појаве у медијима, а његови синоними даље су у употреби: *full*, *fyel*, *fulli*, *fulla*, *fulle*, *floere* (албанско становништво на територији Косова); *јединка*, *свирала/свиралче* (Шумадија и Западна Србија); *свирала/свирајче* (Голија, Пештер); *свиралка*, *свирика*; *гудук/гудучка/гудуче* (источна Србија и Македонија); *билбил* (Косово); *сурла* (Хвар); *ћурлик/ћурлика/ћурликалица* (Босна и Херцеговина); *жевла/шалџава/шршеница* (Хрватска); *сврдоница* (Конавли); *свираја/свиралица* (Црна Гора).² Проблем, међутим, није само у томе што су неки од ових назива локалног карактера, већ и у чињеници да се њима означавају одређене варијанте и карактеристике овог инструмента, па чак и други тип инструмента. У златиборском крају термин *гудук*³ односи се и на инструмент са ударним језичком [Zečević, 1960:

¹ Erich Moritz von Hornbostel, Curt Sachs (1914): Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch. In: Zeitschrift für Ethnologie. Band 46, Nr. 4–5, S. 553–590 (Textarchiv – Internet Archive [abgerufen am 18. August 2011])

² О терминологији инструмента у појединим областима погледати у: Загорка Марковић, *Народни музички инструменти*, Етнографски музеј, Београд, 1987. 40, 43; Андријана Гојковић, О терминологији народних музичких инструмената, *Звук*, br.1, Сарајево, 1980, 50–58; Андријана Гојковић, Термиолошке сличности музичких инструмената, *Звук*, 1982, 2, 16–23; Петар Вукосављевић, Оливера Васић и Бјеладиновић Јасна, *Народне мелодије, ипсе и ношње Пештерско-сјеничке висоравни*, Радио-Београд, Београд, 1984; Dragoslav Dević, *Uvod u osnove etnomuzikologije – III deo (instrumenti)*, skripta, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Београд, 1977; Димитрије О Големовић, *Народна музика Југославије*, Музичка омладина Србије, Београд, 1997; Борисав Миљковић, *Традиционална музика Голије?!*, Мастер рад одбрањен на ФМУ у Београду 2012. године.

³ У Дагестану се овај термин употребљава за именовање инструмената са ударним језичком и мехом: Sybil Marcuse, *Musical Instruments. A comprehensive Dictionary*, The Norton Library, New York, 158.

251]; *свираљка* у околини Крапине (Хрватска) означава панову фрулу [Gojković, 1980: 56], а постоје подаци и о томе да је инструмент *кавал* у прошлости називан *свирел* [Simonovski, 1961: 30].

Данашња употреба термина међу свирачима је различита, а јединствен став по овом питању немају ни истраживачи. Полазећи од најранијих података и њиховог тумачења до данашњих истраживања, изворе за проучавање инструмента фруле поделићемо на археолошке, ликовне, писане, етнографске и етномузиколошке.

Археолошки извори

Различите врсте лабијалних *свирала* распрострањене су по читавом свету под различитим називима, а најранији изум овог типа стар је 25000 година [Ђуровић, 2016: 111]. Касније пронађени примерци са рупицама за свирање могу се сместити у период неолита, а нешто очуванији су из античког света [Gojković, 1994: 175].

Селена Витезовић [Vitezović, 2016] публиковала је четири налаза из неолитског периода са простора Србије, који се могу одредити као музички инструменти. У питању су коштане свирале старчевачке културе, пронађене у месту Дивостин у близини Крагујевца, односно винчанске културе из Дреновца (околина Параћина) (Слика 1).

На основу приложених остатака предмета, не можемо са сигурношћу закључити да се ради о претечи фруле, будући да постоји само једна рупица на читавој цеви.

Стога, као најранији примерак овог инструмента на нашем простору узећемо предмет пронађен у околини Сталаћа, у археолошком налазишту Укоса, датиран на период VI века.⁴ (Слика 2)

На слици су приказана два предмета за које можемо рећи да јесу својеврсни остаци фруле. Рупице за свирање груписане су по три и релативно су једнаке величине. Са доње стране, на мало већем одстојању, налази се почетак следеће рупице. Код старијих облика фруле, такође, можемо уочити груписање рупица по три, са мало већим размаком између треће и четврте, са једнако избушеним отворима. Други предмет представља писак од фруле, а проширење на доњем крају указује на постојање извесног граничника, како би пиштаљка била уметнута у цев за свирање.

⁴ Аутор кратког приказа пронађених предмета је Душан Рашковић: ARHEOLOŠKA ISKOPAVANJA LOKALITETA UKOSA KOD GRADA STALAĆA.

Ликовни извори

Музички инструменти били су чест мотив у обликовању тематике приказивања Христовог живота византијске средњовековне уметности, под чијим се оквиром развијала и уметност балканских земаља.

Композиције *Свадба у Кани* (Слика 3) и *Рујање Христџу* (слика 4 и 5) приказује свирача који држи дувачки инструмент малих димензија. Занимљив је живопис из манастира Студенице на коме није приказан сам чин свирања, већ фигура која у руци држи предмет, по димензијама сличан фрули. Приказана композиција указује на то да се ради о пастиру, те стога можемо посумњати да предмет није ништа друго до пастирска музичка направа.

Писани извори

Средњовековна црквена књижевност пружа увид у многе тада коришћене инструменте, међу којима се помињу *цевнице*, са значењем *свирале/фруле*.⁵ Непознати аутор је у *Ашинском минеју* (XIV век), поводом Христовог рођења написао:

„Зауостављајући свирку пастирских фрула, анђеоска војска је усклинула... Чудна и дивна мистерија приказала се пред мојим очима: моје уши чују пастире који више не прате своје песме на фрули, већ певају небесну химну.“ [Millet, 1916: 130, 133]

Иако можемо да ставимо знак питања поред превода термина *фрула*, за који се верује да је новијег порекла, стављање инструмента у руке пастира значајан је податак, будући да савремена етномузиколошка истраживања управо потврђују пастирску функцију овог инструмента.

У повељама из доба Стефана Душана (XIV век), помињу се свирачи са фрулом [Јиречек, 1925]. Константин Јиречек напомиње да су у XV веку у Дубровник одлазили свирачи у гајде, трубе, тамбуре, бубњеве и свирале. Тешко је рећи да ли се термин *свирала* односи на инструмент за којим трагамо, јер Јиречек паралелно употребљава и термин *фрула* [Јиречек, 1925: 306].

У периоду турске доминације на простору Балкана долази до великог застоја у развоју културе, као и до прихватања оријенталних елемената, те стога све до 19. века нема помена о инструменту фрули. На основу записа појединих путописаца, можемо се уверити да је одређени

⁵ Попис инструмената начињен је по *Речнику црквенословенскога језика* Саве Петковића, Сремски Карловци 1935 и Ђуре Даничића *Речник из књижевних старина српских*, Београд 1863. Преузето из Roksanda Pejović: *Muzički instrumenti srednjovekovne Srbije*, Clio, Beograd, 2005, 15.

инструментаријум свакако постојао, али се он углавном односио на инструменте који су у вези са доласком Турака.⁶ То свакако не значи да континуитет употребе многих наших инструмената није постојао, већ да се о њему није писало, превасходно из политичких разлога.

Тек у периоду XIX века можемо уочити наставак извора за проучавање, који, осим што пружају јаснију слику о фрули, отварају широко поље термилошке разноликости и дивергенције.

Полазна тачка у сагледавању овог проблема биће Вуков речник српског језика, састављен 1818. године са каснијим реиздањима.

Занимљиво је да општеприхваћен термин *свирала* у првом издању Вуковог речника не означава инструмент овог типа, већ двогласну гајденицу код трогласних гајди, које је Вук извесно видео на простору Војводине, где се и данас свирају. Сви слични термини попут *свиралица*, *свирале*, *свираљка*, *свирка*, па чак и *двојнице*, односе се такође на двогласну гајденицу [Стефановић-Караџић, 1818: 750]. Допуњено издање доноси нове речи, као што је *дудук* у чијем опису стоји да је то „свирала без писка која потиче из јужних крајева“ [Стефановић-Караџић, 1935: 149], која се, према мишљењу Драгослава Девића, односи на *кавал* или *шуиљку* [Девић, 1989: 10]. Вук даље објашњава да „оно што има писак зове се у Србији *слијеја свирала*, а њен писак назива се *данце*“ [Стефановић-Караџић, 1935: 145, 149]. Овај опис несумњиво указује на инструмент за којим трагамо, јер се назив *данце* и данас користи у фрулашкој пракси да означи део писка којим се фрула на једном крају затвара. Тумачећи речник, Драгослав Девић сматра да је реч о фрули у данашњем смислу речи, међутим, из самог речника није јасно да ли га Вук повезује са *свиралом* као делом гајди или са лабијалним инструментом. Издвојићемо неколико редова Девићевог разматрања Вуковог речника:

„У тадашњој Србији, треба схватити, да га није било или да назив *фрула* Вук није чуо, што је могуће. Међутим, савремена истраживања влашке пастирске терминологије наводе да је фрула лексички остатак средњевековних Влаха. У ово не треба сумњати и верујемо да су у прошлости народни градитељи и свирачи у североисточној Србији *свиралу* називали *фрула*, односно *флуер*, као данас наши Власи. За разлику од Вуковог времена, у савременом комуницирању у нас све више масовно преовлађује термин *фрула*, уместо негдашњег *свирала*“. [Девић, 1989: 11]

⁶ Андријана Гојковић: „Музика и музички инструменти у југословенским земљама према путописцима из XVI и XVII века“, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, Београд, 1983, 47, 91-116; Андријана Гојковић: „Putopis kao izvor za proučavanje narodnih muzičkih instrumenata“, *Zvuk br. 1*, Сарајево, 1985. Гојковић, Андријана: „Музички живот у Србији деветнаестог века према сведочанствима тројце иностраних путописаца (Piroh, Ami Boue, Kanitz)“, *Etnoantropološki problemi*, sv. 9, 1992, 87-110.

Након ових речи, поставља се питање да ли је у Вуково време постојао термин *фрула* и на шта се он тачно односио? Још једним запажањем Девић уноси недоумице и по питању већ описаних термина:

„Даље треба имати у виду да сви записи у Рјечнику: *свирала, свиралица, свијара, слијейа свирала, фрула*, затим, *двојнице, свирале*, означавају исте врсте инструмената, а и писак им је истоветан – данце“. [Девић, 1989: 11]

Његово мишљење не слаже се са Вуковим описом, који јасно указује на инструмент са једноструким језичком, што нас наводи на закључак да Девићево тумачење Вуковог речника није прецизно и представља покушај да се *свирала* окарактерише као стари назив за *фрулу*.

У недостатку стручне литературе у периоду 19. века о питању терминологије традиционалних музичких инструмената, употребићемо књижевна дела као једини извор информација. Премда са нотом романтичарског заноса, књижевност тог периода нам оставља значајне податке о народном животу, историјским приликама и култури, при чему се инструменти користе као елемент наглашавања одређеног амбијента или карактера неког лика.

Свирала се помиње у једном стиху Петра Петровића Његоша, који нас оставља без детаљнијег описа инструмента или било каквог ближег одређења:

„Затрубеше трубе и *свирале*,
сташе појат пјесне о храбрости.“
[Његош, 1927: 225]

Стеван Сремац непогрешиво ставља наш инструмент у руке пастира:

„Давно је пала ноћ и мрак давно и у велико пао на брег и до својим мрачним загрљајем обавио и ћерамидом покривене куће и кровинаре села Б – кад из једне куће испаде с неким кремењаком мали Јањо чобанин, познатији под именом Пушо, који тек трећа година како је први пут у свом животу навукао пеленгире и ту скоро почео да свира у *фрулу*, па по ваздан ћурличе у лугу на грдну досаду оних у близини, тако да га је с тога тукао ко је стигао.“
[Сремац, 1931: 54]

На једном месту се помиње и дудук:

„Кажи ти мени Тиосаве – ти, ти што по ваздан дуваш у *дудук* по селу – како се зове оно у твојој кући што је преко дан у пољу, ујутру оде, а увече се враћа?“ [Сремац, 1931: 56]

У путописима Бранислава Нушића, који се тичу простора Косова, наилазимо на податак да „гусле и *фрулу* сељак сам гради“ [Нушић,

1903: 26]. Осим самог термина значајан податак Нушић оставља и о функцији инструмента чији звуци:

„...часком зберу коло момчадије“ [Нушић, 1902: 107].

Врањански севдах најбоље илуструју дела Боре Станковића, проткана музичким инструментима, као неизоставном оруђу за дочаравање романтичног заноса:

„... месец сија, а из обасјане даљине допире звон клепетуша и тиха монотона песма пастира и *дугук*.“ [Станковић, 1928: 152]

На основу забележене музичке праксе можемо претпоставити да Бора Станковић овај инструмент са правом ставља у руке пастира, описујући и карактер чобанске свирке у рубато систему, која се састоји од слободне врсте музицирања и понављања кратких мотива, који њему делују монотono.⁷

Етнографски извори

У књизи *Кнежевина Србија*, Милана Ђ. Милићевића из 1876. године, налазимо следећи податак за инструмент *цевару* из зајечарског краја: „Овде се обично свира у *свирајке* које су двојаке: велике и мале. Мала се свирајка зове *фрула*, а велика *кавал*“ [Милићевић, 1876: 858]. На основу овог навода можемо закључити да *свирајкама* назива читаву категорију аерофоних дувачких инструмената, као и то да је термин *фрула* био распрострањен на подручју источне Србије. Цевара припада породици лабијалних дувачких инструмената са прорезом и бридом и њене димензије су знатно веће од фруле, тако да можемо претпоставити да је „мала свирајка која се зове фрула“ заиста фрула, а не цевара.

Географ Владимир Карић описујући Србију и народне обичаје на крају XIX века, указује и на важност традиционалних инструмената, иманентних свакодневном човековом деловању. *Свирала* заузима кључно место у овом инструментаријуму:

„Глас *свирале* не разлеже се само при игри у колу него се чује на све стране, по свој Србији, чим се само човек макне из вароши.

⁷ Више о поменима традиционалних инструмената у књижевности видети у радовима Андријане Гојковић: „Народни инструменти у делима етнографског карактера Бранислава Нушића“, *Врањски гласник*, књ. VII, Народни музеј у Врању, Врање, 1971, 369-375; „Народни инструменти у делима Боре Станковића“, *Врањски гласник*, књ. 1, Народни музеј у Врању, Врање, 1965, 209-215; „Народни инструменти у Његошевим делима“, *Рад X конгреса Савеза фолклориста Југославије*, Цетиње, 1963, 119-123; „Narodni muzički instrumenti u Vukovim delima“, *Etnološki pregled*, Beograd, 1966-1968, 8-9, 51-64; као и у раду Твртка Чубелића: „Музички инструменти у епској народној пјесми“, *Рад VII конгреса фолклориста Југославије*, Охрид, 1964, 401-405.

Као и песма тако се исто и свирка чује и путем и у брду и у пољу.“
[Карић, 1887: 187]

Претходни цитат даје нам увид не само у терминологију, већ и у функцију инструмента, који је махом био везан за сеоске средине, нарочито популаран међу чобанима и рабацијама. Оно што иде у прилог ерголошким карактеристикама овог инструмента јесте свакако његово украшавање, које је типично за фруле с почетка 20. века:

„И свирале су као год и гусле украшене, често, дивном резбаријом и поткићене металним прстеновима и плочицама, у шаре уметнутим.“ [Карић, 1887: 199]

Свеобухватан поглед на народни живот Срба са почетка XX века дао је Тихомир Ђорђевић у свом капиталном делу *Наш народни живот*, које пружа податке и о инструменту за којим трагамо. Говорећи о словенској заоставштини у погледу културе у својој првој књизи, аутор, поред осталих рукотворина, набраја и *свиралу* [Ђорђевић, 1984: 55]. Нешто више информација о жанру који се на овом инструменту изводио, проналазимо уз термин *дудук*:

„За своју музику имао је народ и своје инструменте, гусле, *дудук*, гајде (карабе). На тим је инструментима народ пратио своје песме (гусле), и свирао мелодије песама и мелодије за игру (*дудук*, гајде).“ [Ђорђевић, 1984: 33]

Иако аутор не даје никаква даља објашњења или опис инструмента, можемо, на основу примене коју је издвојио, закључити да се ради о старијим називима за инструмент *фрулу*.

Примарна улога овог инструмента као пратња плесном покрету, нарочито је видљива у радовима Данице и Љубице Јанковић, које су читав живот посветиле проучавању традиционалне игре.

Први пут се термин *фрула* јавља у њиховој трећој књизи народних игара, да означи инструмент који је на Космају пратио игре типа *кокоњеште* и *Жикино коло* [Јанковић, 1939: 300].

Осим улоге коју овај инструмент има, сестре Јанковић остављају податке и о томе где се све употребљава: област Куманова (дудук), у селима у околини Ристовца (између Врања и Прешева – дудук), Скопска Црна Гора и Блатија (дудук), област Нишава (дудук), околина Лесковца (дудук), Божица (околина Босилеграда – дудук), Петровац на Млави и Крепољин (фрула), Дубица и Јасеновац (свирала), Колубара (свирала), околина Лазаревца (свирајка односно дудук – дугачак инструмент окован жицом), Шумадија (свирајка), околина Ужица (свирала).⁸

⁸ Даница и Љубица Јанковић: *Народне игре, III књига*, 1939, 154, 190; *V књига*, 1949, 268; *VII књига*, 1952, 47, 63, 114; *VIII књига*, 1964, 20, 52, 58, 96, 200.

Дудук је термин који је и у топличком крају означавао инструмент који прати плесни покрет, али ауторке наводе и *фрулу* и *свирајку* као синониме:

„*Дудук* и јесте инструменат којим су некада биле праћене народне игре у овоме крају. Топличани га називају још и *фрула* и *свирајка*.” [Јанковић, 1952: 91]

Међутим, касније у раду ова два термина одвајају везником „и”:

„Тремолло српских традиционалних играча однеговано уз *фрулу* и *свирајку*, нарочито је фино и ситно, док је уз гајде нешто осетније. На *дудуку* и *свиралама* изводе се мелодије изразито народног сеоског карактера.” [Јанковић, 1964: 182, 189]

Веома значајно запажање сестара Јанковић, које се односи на питање стила сеоске праксе, испоставиће се касније као једна од основних карактеристика традиционалног музицирања на овом инструменту:

„Поједине мелодије за *дудук* у нишавским селима спадају у најједноставније: састоје се само из једног мотива и његових варијација са наглашеним акцентима такта”. [Јанковић, 1964: 190]

Терминолошко одређење инструмента није увек доследно спроведено па је самим тим и нејасно да ли се ради о синонимима или о различитим инструментима. Међутим, значајна запажања на основу којих можемо говорити о многим аспектима који приказ једног инструмента чини целовитијим, наводе на закључак да се ради о једном истом инструменту.

Етномузиколошки извори

Почетак српске етномузиколошке школе једним делом везан је за национално усмерене композиторе, који су за потребе својих уметничких радова инспирацију тражили у народним мелодијама. Издвојићемо имена чији сакупљачки рад оставља податке и о инструментима.

Владимир Ђорђевић у свом чланку „Скопске гајдарције и њихови музички инструменти”, даје опис изгледа, начина градње и функције *дудука*, на основу кога недвосмислено можемо рећи да се ради о нашем инструменту.⁹ Исти назив појављује се и касније у књизи *Српске народне мелодије (Предраћина Србија)*, у којој говори о завршетку мелодија уз које се игра у источној Србији:

⁹ За детаљнији приказ инструмента погледати у: Владимир Ђорђевић: „Скопске гајдарције и њихови музички инструменти”, *Гласник Скопског научног друштва*, књ.1, св. 2, Скопље, 1925, 383-396.

„Кад свирач на *гудуку* хоће да престане да свира, он дуне јаче у *гудук* и пусти какав пискав тон, и то је све.“ [Ђорђевић, 1931: 13]

Бележећи музику Јужне Србије (како се тада називала Македонија), Милоје Милојевић оставља податак о томе да се у Охриду може наћи инструмент *гудук*. У романтичарском заносу записује и следеће:

„И нехотице тада момче узима *фрулицу* у руке и невешто је приноси уснама да би у *фрулицу* унело себе кроз дах који потиче непосредно из душе, док девојче, једва чујно, певуши неку песму, бојажљиво, румено од стида, и неке чудне унутрашње тоpline.“ [Милојевић, 1928: 27]

Карактеристике вокалне и инструменталне музике наших крајева обрадио је Коста Манојловић у прилогу „Музичко дело нашег села“, објављеном у књизи *Наше село* (1929). Наводећи инструменте који се употребљавају у нашој традиционалној пракси, Манојловић наводи *свиралу* и *гудук* као засебне инструменте, без даљег описа. На основу коментара које је навео уз нотне примере, закључујемо да се ради о инструментима који су пратили плесну праксу. Називи кола одсвираних на *свирали* одговарају плесној пракси Шумадије, док је *овчарско коло*, које се изводи на *гудуку*, забележено у околини Пирота.¹⁰ Ово нас наводи на закључак да су *свирала* и *гудук* исти инструменти чије терминолошко одређење зависи од подручја на коме су забележени.

Несумњиво велики утицај на развој и ток етномузикологије у Србији имао је Драгослав Девић, не само као научник, већ и као педагог, уз кога су се многе генерације школовале и усвајале његова запажања. Говорећи о традиционалној музици Црноречја, Девић прави дистинкцију између српског назива *фрула* и влашког *флуер*. Како сам наводи:

„*фрула* и *флуер* припадају истој врсти, али се разликују у начину израде.“ [Девић, 1990: 82].

Самим тим и тембр ових инструмената се разликује, али је њихова функција, као доминантно пастирског инструмента, иста и код Срба и код Влаха.¹¹ У Драгачеву се могу наћи посебни термини за димензије инструмента, па је тако *свирала/фрула* инструмент већих, а *свиралица/фрула* мањих димензија. Без обзира на димензије, инструмент се налазио у рукама пастира или на игранкама као пратња традиционалним

¹⁰ Коста Манојловић: „Музичко дело нашег села“, *Наше село*, ур. Милосав Стојадиновић, Београд, 1929.

¹¹ Више о сличностима и разликама ова два инструмента погледати у Zorana Vukadinović: *Karakteristike instrumentalne svirke na fruli i flueru crnorečkih Srba i Vlaha; prožimanja i razlike*, Diplomski rad odbranjen na FMU u Beogradu, 1993.

плесовима.¹² Осврнимо се и на Девићева два најважнија рада, када су инструменти у питању.

Први је скрипта написана за потребе рада са студентима, која и данас представља полазну основу за проучавање инструменталне праксе. У групи аерофоних дувачких инструмената налази се подгрупа *ошворене цев*, коју аутор описује као „лабијалне свирале“ [Dević, 1977]. У истој групи налазе се инструменти са прорезом и бридом, од којих је на првом месту *фрула*, затим *цевара*, *ћурлик*, *окарина* итд. У даљем раду запажамо да *ћурлик* није посебан инструмент, као што је то *окарина* или *цевара*, већ је заправо синоним за *фрулу*, који се користи на територији Босне и Херцеговине. Као синоним за *фрулу*, Девић наводи и термин *свирала*, указујући на његову употребу у прошлости,¹³ док су термини *дудук*, *свираја*, *жвеџица* и други локално детерминисани.

Говорећи о развоју овог инструмента, у раду „Савремене тенденције развоја свирале у Србији у процесу акултурације“ [Девић, 1978], Девић, и поред тога што у наслову наводи *свиралу*, углавном користи термин *фрула*, док се повремено јави термин *свирала*, без намере да се укаже на старији облик овог инструмента. Остали термини у овом раду се не помињу.

Етнографски музеј у Београду је 1957. године објавио рад уз поставку под називом *Народни музички инструменти Југославије*, чији су аутори били Загорка Марковић и Слободан Васиљевић. Дувачке инструменте су поделили на оне једноставне без писка и на инструменте са писком (прорезаним, једноструким и двоструким језичком). Занимљиво је да се у групи инструмената без писка, заједно са *кавалом* и *шуйљеком* појављује и *дудук* [Марковић и Васиљевић, 1957: 19].

Три деценије касније јавља се готово идентичан рад Загорке Марковић, која дели аерофоне дувачке инструменте на: *I једноставне, II праве и III шрубе* [Марковић, 1987: 37]. Другу групу, чији је општи назив *свирале*, поделила је на инструменте без писка и засвирача (кавал, шупељка, пастирски рог) и на инструменте са прорезаним писком и засвирачем (фрула, дудук, цевара, двојнице, окарина). Ова подела не би била проблематична да последње инструменте није објединила описом „пиштаљке и све врсте свирала“. [Марковић, 1987: 37]. Међутим, у појединачном опису инструмената једино је *фрули* додата ова терминолошка одредница. Овако постављена подела указује и на то да *фрула* и *дудук* нису синоними, односно, да не означавају исти инструмент, што се оповргава приликом описивања *фруле*. Према ерголошким карак-

¹² Драгослав Девић: *Народна музика Драгачева, облици и развој*, Факултет музичке уметности у Београду, Београд, 1986, 54.

¹³ Напомена: Термин *свирала*, односно *свираља* и данас је у употреби на Пештерско-сјеничкој висоравни и на подручју Голије (Борисав Миљковић: *Традиционална музика Голије?!*, Мастер рад одбрањен на ФМУ у Београду 2012. године.)

теристикама, ауторка разликује свирале са равно засеченим писком, код којих је гласница на задњој страни и са косо зарезаним писком, са рупом гласницом на предњој страни инструмента (*билбил* на Косову, *сурла* на Хвару, *ћурлик* у Босни и Херцеговини) [Марковић, 1987: 40]. Описујући начин израде, функцију, репертоар, као и звучне карактеристике инструмента, видимо да се ради о истом типу инструмента.

Својим прегалаштвом на пољу изучавања традиционалних инструманата, Андријана Гојковић се са правом може уврстити у ред органолога, који иза себе има богат научни опус, када су у питању инструменти. Она је у својим радовима дотакла многа питања везана за проучавање српског инструментаријума, а једно од њих тиче се управо терминологије. Овој теми посветила је неколико радова [Gojković, 1980, 1986, 1987], са циљем да укаже на проблеме који се јављају услед недоследног и неадекватног баратања терминима. Као последица рада на решавању овог, као и других питања везаних за традиционалне инструменте, јавља се лексикон музичких инструмената [Gojković, 1989], који представља велики допринос домаћој етномузикологији, односно органологији. Указујући на многострукост термиолошких одредница када је реч о *фрули*, Андријана Гојковић посебно апострофира употребу термина *свирала*, који у ширем смислу тумачи као општу категорију аерофоних дувачких инструмената. Са друге стране, он се у ужем смислу односи на специфичан инструмент са прорезом и бридом. Да би избегла ову дихотомију значења једног истог термина, ауторка предлаже одредницу *јединка*, која је локално специфична.¹⁴

Димитрије Големовић у многобројним студијама оставља податке да је *фрула* била, али и даље је, један од најзаступљенијих инструмената Западне Србије. У Ваљевској Колубари овај инструмент, кога зову још и *свирала*, био је омиљен за пратњу плесног покрета.¹⁵ На *свирали/фрули* већих димензија се у Азбуковици јавља и звучно обогаћење у виду гутуралног стила свирања, односно звука који потиче из свирачевог грла.¹⁶ Деминутив овог термина може се наћи у таковском крају под називом *свирајче*, који је без обзира на краће димензије, пратио традиционалне плесове.¹⁷ Са друге стране, у околини Ужица *свирала* се као термин односи на старији и дужи облик овог инструмента, док се термином *фрула* означава краћа варијанта. Значајно је запажање Димитрија Големовића које се односи на структуру мелодије, за коју наводи да је:

¹⁴ Погледати у: Андријана Гојковић: „О српским свиралама – јединкама“, *Раг VII Конгреса фолклориста Југославије*, Охрид, 1964, 217-222.

¹⁵ Димитрије О. Големовић: *Народна музика Ваљевске Колубаре*, Истраживања VI – Ваљевска Колубара, Ваљево, 1990, 392, 393.

¹⁶ Димитрије О. Големовић: *Музичка традиција Азбуковице*, Самоуправна интересна заједница културе и физичке културе општине Љубовија, Љубовија, 1989.19, 20.

¹⁷ Димитрије О. Големовић и Оливера Васић: *Таково у ијри и ђесми*, Типопластика, Горњи Милновац, 1994, 59.

„једноставна, у парном такту, састављена из малих мелодијских целина које се понављају. Мелодија одсвирана на њој веома је ‘украшена’, дијатонског је склопа и скоро никад не премаша октаву“ [Големовић, 1990: 35].

Готово исти опис инструмента, терминологије и начина извођења, Големовић наводи описујући традиционалну музику Подриња. Међутим, термин *сви́рала* користи у још два значења: две свирале и бубањ код муслимана у значењу две зурне, док су бордунска и мелодијска *сви́рала* делови гајди, које су у овом крају такође биле популарне.¹⁸ У околини Бујановца овај омиљени инструмент за пратњу плесног покрета назива се *гудук*.¹⁹ Све побројане карактеристике везане за овај инструмент Димитрије Големовић сумирао је у раду *Народна музика Југославије*, у коме *сви́рала* припада породици лабијалних *сви́рала* – назив којим је названа и окарина, цевара и двојнице [Големовић, 1977].

Различите термилошке одреднице, према мишљењу Мирјане Закић, не односе се на различите типове или аспекте овог инструмента (осим када је у питању коришћење деминутива за дуже или краће примерке – *сви́рала/сви́рајче* и *гудук/гудуче*), већ на етимолошке и географске наративе чија је граница Велика и Западна Морава.²⁰

О овом инструменту су још многи истраживачи писали, а писаће сигурно и даље, јер фрула је и даље актуелан инструмент, кога су се многи млади свирачи латили и постигли велике домете у свом уметничком раду. Можемо рећи да је она у прошлости, а усудићемо се да предвидимо и у будућности, инструмент који представља национални симбол српског народа. Без обзира на промене које овај инструмент трпи приликом прилагођавања различитим контекстима, перцепција њеног звука као и материјалне појаве, још увек представља важан елемент у испољавању осећаја припадности одређеној друштвеној заједници. На предлог чланова Српског етномузиколошког друштва 2011. године, фрулашка пракса уписана је у Национални регистар за нематеријално културно наслеђе, што представља својеврсну потврду чињенице да овај инструмент заузима значајно место у инструментаријуму овог простора. Основни услов који је допринео оваквом статусу једног инструмента представља дуго укоренењу праксу и примену код нашег народа, још од 6. века.

¹⁸ Dimitrije O. Golemović: *Narodna muzika Podrinja*, Književna zajednica Drugari Sarajevo, 1987, 55, 57.

¹⁹ Димитрије О. Големовић: *Народне пјесме и игре у околини Бујновца*, Етнографски институт САНУ, Београд, 1980.

²⁰ Погледати у: Mirjana Zakić: „The traditional instruments in Serbia in the scope of permeating with the eastern and western musical practices“, *Research of dance and music on the Balkans*, International Symposium Brčko, Brčko, 2007, 37-70.

Истраживања у 20. веку потврђују разбокорену праксу о чему сведочи не само број забележених примера, већ и термиолошких одредница за овај инструмент. Анализом побројаних радова можемо утврдити да се често апострофира употреба термина *свирала*, па чак и злоупотребљава у контексту дијахронијског посматрања ове праксе. Иако је овај термин укоренењен у народној пракси појединих крајева, његова научна употреба врло је проблематична у моменту када се говори о фрули генерално. Назив *свирала* се некада употребљава ради указивања на инструмент већих димензија, међутим, поставља се питање где је граница у дужини која ће одредити назив, нарочито ако имамо у виду то да су облик, функција, стил свирања, жанр и сва друга својства инструмента непромењени. Са друге стране, наводи се податак да овај термин означава старији тип фруле, али новија теренска истраживања не говоре у прилог овој генерализацији. Термиолошка одредница *свирала* није својствена ни свим крајевима Србије и не треба је генерализовати, нарочито имајући у виду примену овог термина на инструменте са једноструким и двоструким језичком. Довољно је навести често употребљавану реченицу од стране многих истраживача — „разне врсте свирала“ — и увидети колико проблема овај термин може да зада, нарочито приликом истраживања историјске прошлости инструмента.

Стиче се утисак да се појединим термиолошким одредницама жели да традиционализује већ традиционалан инструмент и фрулашка пракса усмери у правцу историјског значаја, који је већ потврђен. *Фрула* се као термин новијег датума (још од Вуковог времена), свесно избегава и углавном користи за савремену праксу, а чини се да баш у њему лежи решење овог проблема. Једино је термин *фрула* довољно прецизан и у историјском и географском смислу јасан, а пракса показује да је он већ дуге време прихваћен у свим крајевима и користи се или самостално или заједно са неким локалним називом. Развој свирачке праксе на овом инструменту довео је не само до ерголошког, већ и термиолошког развоја и управо је еволуција музике потврда чињенице да је он у нашем народу био дуго укоренењен.

Не мислимо притом да научна пракса треба да одбаца сву лепоту термиолошких сличности и разлика различитих локалитета, већ да се термин *фрула* прихвати као кровни научни назив (у пракси већ осведочен), који има ту ширину да може да обухвати тип лабијалног дувачког инструмента са прорезом и бридом у свим својим историјским и географским варијантама и одступањима, недвосмислено правећи разлику у односу на сродне инструменте као што су цевара, окарина, двојнице, итд, а да притом остане у оквирима националног одређивања праксе на овом инструменту.

Коришћена литература

- Vitezović, Selena. (2016). Musical instruments in the Central Balkan neolithic. U Vasile Ferencz, Nicolae Cătălin Rîșcuța, Oana Tutilă Bărbat (ед.). *Homo ludens. Games and Toys*. Deva-Cluj Napoca, 7-15.
- Vukadinović, Zorana. (1993). *Karakteristike instrumentalne svirke na fruli i flueru crnorečkih Srba i Vlaha; prožimanja i razlike*. Diplomski rad odbranjen na FMU u Beogradu. Београд.
- Вукосављевић, Петар, Оливера Васић и Јасна Бјеладиновић. (1984). *Народне мелодије, игре и ношње Пешићерско-сјеничке висоравни*, Београд: Радио-Београд.
- Гојковић, Андријана. (1963). Народни инструменти у Његошевим делима. *Раг X конгреса Савеза фолклориста Југославије*, 119-123.
- Гојковић, Андријана. (1964). О српским свиралама – јединкама. *Раг VII Конгреса фолклориста Југославије*, 217-222.
- Гојковић, Андријана. (1965). Народни инструменти у делима Боре Станковића. *Врањски гласник*, књ. 1, 209-215.
- Gojković, Andrijana. (1966-1968). Narodni muzički instrumenti u Vukovim delima. *Etnološki pregled* (8-9), 51-64.
- Гојковић, Андријана. (1971). Народни инструменти у делима етнографског карактера Бранислава Нушића. *Врањски гласник*, књ. VII, 369-375.
- Gojković, Andrijana. (1980). O terminologiji narodnih muzičkih instrumenata. *Zvuk*, br.1, 50-58.
- Гојковић, Андријана. (1981). Народни музички инструменти у делима Стевана Сремца. *Гласник Етнографског института Српске академије наука и уметности*, књ. XXX, 41-50.
- Gojković, Andrijana. (1982). Terminološke sličnosti muzičkih instrumenata. *Zvuk* br. 2, 16-23.
- Гојковић, Андријана. (1983). Музика и музички инструменти у југословенским земљама према путописцима из XVI и XVII века. *Гласник Етнографског музеја у Београду*, br. 47, 91-116.
- Gojković, Andrijana. (1985). Putopis kao izvor za proučavanje narodnih muzičkih instrumenata. *Zvuk* br. 1, 59-63.
- Gojković, Andrijana. (1986). O rasprostranjenosti termina za narodne muzičke instrumente. *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, posebna izdanja. knj. LXXVII, odjeljenje društvenih nauka, knj. 16*, 131-138.
- Gojković, Andrijana. (1987). Terminologija narodnih muzičkih instrumenata u prevodima sa srpskohrvatskog na inostrane jezike. *Zbornik radova XXXIV kongresa Saveza udruženja folklorista Jugoslavije*, 439-442.
- Gojković, Andrijana. (1989). *Narodni muzički instrumenti*, Београд: Вук Караџић.
- Gojković, Andrijana. (1992). Музички живот у Србији деветнаестог века према сведочанствима тројце иностраних путописаца (Piroh, Ami Boue, Kanitz). *Etnoantropološki problemi*, sv. 9, 87-110.
- Gojković, Andrijana. (1994). *Muzički instrumenti: mitovi – legende – simbolika i funkcija*. Београд: Cicero.
- Големовић, Димитрије О. (1980). *Народне песме и игре у околини Бујновца*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Golemović, Dimitrije O. (1987). *Narodna muzika Podrinja*. Sarajevo: Književna zajednica Drugari.

- Големовић, Димитрије О. (1989). *Музичка традиција Азбуковице*. Љубовија: Самоуправна интересна заједница културе и физичке културе општине Љубовија.
- Големовић, Димитрије О. (1990). *Народна музика Ваљевске Колубаре*. Ваљево: Истраживања VI – Ваљевска Колубара.
- Големовић, Димитрије О. (1990). *Народна музика Тишовоужичкој краја*. Београд: Етнографски институт САНУ, књ.30, св. 2.
- Големовић, Димитрије О. и Оливера Васић. (1994). *Таково у ијри и ђесми*. Горњи Милновац: Типопластика.
- Големовић, Димитрије О. (1997). *Народна музика Југославије*. Београд: Музичка омладина Србије.
- Dević, Dragoslav. (1977). *Uvod u osnove etnomuzikologije – III deo (instrumenti), skripta*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Девић, Драгослав. (1978). Савремене тенденције развоја свирале у Србији у процесу акултурације. *Развишак*, бр. 4-5, 69-71.
- Девић, Драгослав. (1986). *Народна музика Драичева, облици и развој*. Београд: Факултет музичке уметности у Београду.
- Девић, Драгослав. (1989). Музички инструменти у Вуковом Српском рјечнику. *Фолклор и његова уметничка транспозиција*. Радови са II научног скупа, Београд: ФМУ, 7-28.
- Девић, Драгослав. (1990). *Народна музика Црнорецја у свешлости етноетнеских процеса*. Београд: Културно-образовни центар Бољевац, Факултет музичке уметности Београд.
- Despić, Dejan. (2002). *Muzički instrumenti*. Beograd: Univerzitet umetnosti u Beogradu.
- Ђорђевић, Владимир. (1925). Скопске гајдарџије и њихови музички инструменти. *Гласник Скопској научној групишва*, књ.1, св. 2, 383-396.
- Ђорђевић, Vladimir. (1931). *Srpske narodne melodije (Predratna Srbija)*. Beograd.
- Ђуровић, Игор. (2016). *Порекло музичких инструмената код Срба, на основу археолошких, историјских, етнографских и других података*. Крагујевац: Народни музеј.
- Ђорђевић, Тихомир. (1984). *Наш народни живиш I-III*, Просвета.
- Zakić, Mirjana. (2007). The traditional instruments in Serbia in the scope of permeating with the eastern and western musical practices. *Research of dance and music on the Balkans*, Brčko: International Symposium Brčko, 37-70.
- Zečević, Slobodan. (1960). Jedan zlatiborski duvački instrument. *Rad VII kongresa Saveza folklorista Jugoslavije*, Ohrid.
- Јанковић Даница и Љубица. (1939-1964). *Народне ијре, III-VIII*, Београд.
- Јиречек, Константин. (1925). *Историја Срба IV*, Београд.
- Карић, Владимир. (1887). *Мелодије народних ђесамa и ијара, свирке и ијре. Србија – ојис земље, народа и државе*, Београд: Краљевско-српска државна штампарија.
- Sachs, Kurt. (2006). *The History of Musical Instruments*, New York: Dover publications, INC., Mineola.
- Pejović, Roksanda. (2005). *Muzički instrumenti srednjovekovne Srbije*. Beograd: Clio.
- Манолјовић, Коста. (1929). Музичко дело нашег села. У Милосав Стојадиновић (ур.) *Наше село*, Београд.
- Марковић, Загорка. (1987). *Народни музички инструменти*. Београд: Етнографски музеј у Београду.

- Марковић, Загорка и Васиљевић Слободан. (1957). *Народни музички инструменти Југославије*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- Marcuse, Sybil. *Musical Instruments. A comprehensive Dictionary*. The Norton Library, New York.
- Millet, Gabriel. (1916). *Recherches sur l'iconographie de l'évangile au XIV siècles*. Paris.
- Милићевић, Милан Ђ. (1876). *Кнежевина Србија*, Београд.
- Милојевић, Милоје. (1928). Народна музика Јужне Србије. Библиотека Народне универзитетске у Београду, св. 1, Београд. 21-39.
- Миљковић, Борисав. (2012). *Традиционална музика Голије?!*. Мастер рад одбрањен на ФМУ у Београду.
- Нушић, Бранислав. (1902). *Косово, опис земље и народа*, I. Нови Сад: Матица српска.
- Нушић, Бранислав. (1903). *Косово, опис земље и народа*, II. Нови Сад: Матица српска.
- Пејовић, Роксанда. (1964). Ругање Христу, илустрације Давидовог живота и 150. псалма, сцене с музичким инструментима на нашим споменицима. *Раг VII конгреса Савеза фолклориста Југославије у Охриду 1960. Године*, Охрид, 337-345.
- Пејовић, Роксанда. (1987). Музички инструменти на уметничким споменицима јужнословенских народа у периоду средњег века и ренесансе. *Зборник Маџице српске за сценске уметности и музику*, 1. 19-64.
- Петровић Његош Петар. (1927). *Мање пјесме, књига друга*. Београд: Државна штампарија Краљевине СХС.
- Рашковић, Душан: ARHEOLOŠKA ISKOPAVANJA LOKALITETA UKOSA KOD GRADA STALACA.
- Simonovski, M. (1961). Muzička terminologija u makedonskim narodnim umotvorinama. *Zvuk br. 51. Savez kompozitora Jugoslavije*. 28-42.
- Сремац, Стеван. (1931). *Максим, Приповетке*, СКЗ 227, коло XXXIV, Београд.
- СРПСКИ РЈЕЧНИК, *истолкован њемачким и латинским ријечима*, Сакупио и на свијет издао Вук Стефановић. У Бечу, 1818.
- СРПСКИ РЈЕЧНИК, *истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*, Сакупио га и на свијет издао Вук Стефановић Карацић. Четврто (државно) издање, Штампарија Краљевине Југославије, 1935.
- Станковић, Борисав. (1928). *Сабрана дела, Увела ружа (Сћари дани)*, Београд.
- Стефановић Карацић, Вук. (1891, 1895, 1894, 1896, 1898, 1899, 1900). *Српске народне пјесме I-VII*.
- Hornbostel Erich Moritz von, Curt Sachs (1914): *Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch*. In: *Zeitschrift für Ethnologie*. Band 46, Nr. 4–5, S. 553–590 (Textarchiv–Internet Archive [abgerufen am 18. August 2011]).
- Чубелић, Твртко. (1964). Музички инструменти у епској народној пјесми. *Раг VII конгреса фолклориста Југославије*, Охрид, 401-405.

SUMMARY

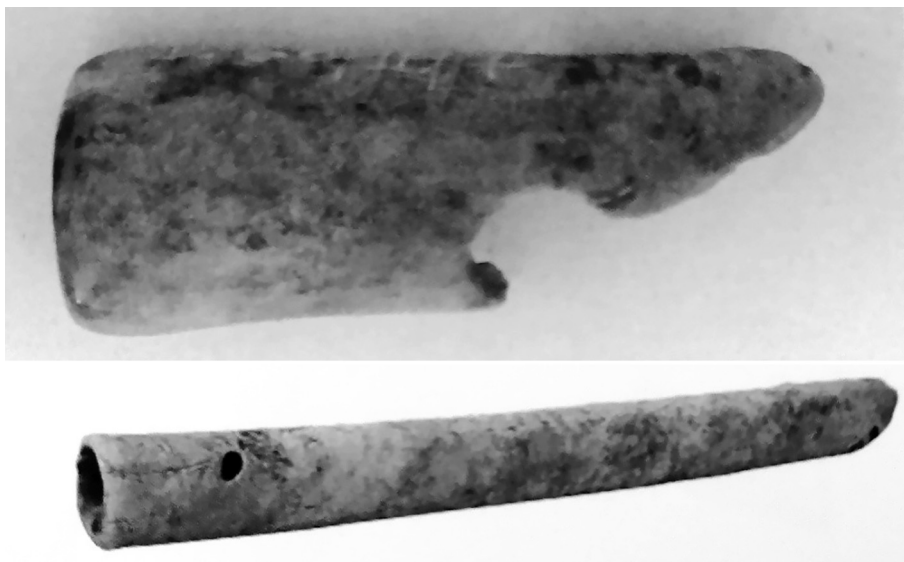
PROBLEMS OF TERMINOLOGICAL DETERMINATION OF FRULA IN THE CONTEXT OF THE HISTORICAL PREVALENCE OF THE INSTRUMENT

Borisav Miljković

This work, in the first place, represents an overview of the various sources that can illuminate the problem of terminology, but also place this instrument in the historical context of its use among Serbian people. Historical, literary and ethnomusicological works, as well as folk practice, confirm the fact that this instrument has many synonyms, which indicates the wide application and rootedness of the frula in the tradition of Serbian people, but also the problem when determining the instrument itself. Some of the terms are also used to highlight certain differences, and sometimes they are also referred to other instruments. Frula is the instrument whose name was not historically or geographically, but not even scientifically defined, nor even consistent. Parallel diachronic examination of terminology and use of the frula will clarify the problem of defining the instrument and its positioning in relation to the geographic-historical-social context.

Keywords: frula, terminology, historical context.

ПРИЛОЗИ



Слика 1 – Коштане свирале винчанске и старчевачке културе
– Народни музеј Крагујевац



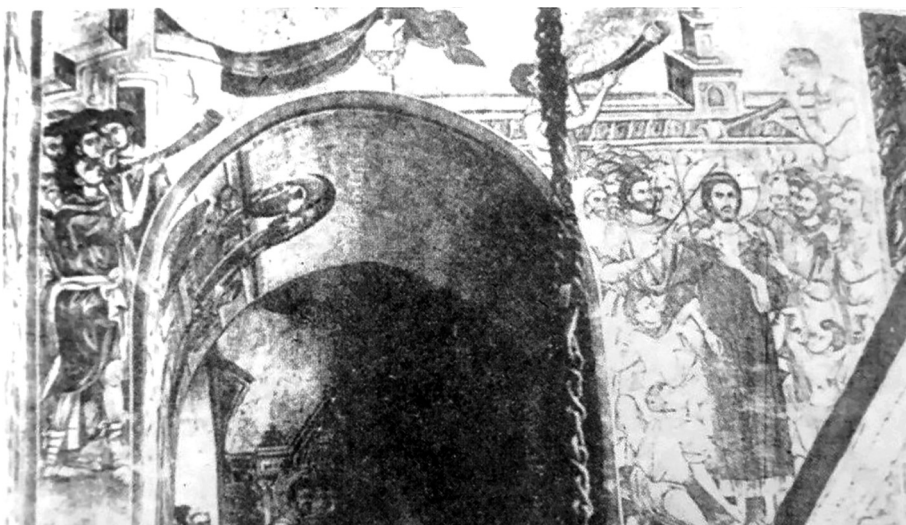
Слика 2 – Фрула од кости и
керамичка пиштаљка (5-6 век)
– Народни музеј Крушевац



Слика 3 – Свадба у Кани, детаљ живописа из манастира Ново Хопово, 1608.



Слика 4 – Ругање Христу, живопис из манастира Хиландар, 1303-1321.



Слика 5 – Ругање Христу, живопис из манастира Старо Нагоричино, 1317-1318.



Слика 6
– Христово рођење,
деталј живописа из
манастира Студеница,
1313-1314.